

СЕКЦІЯ 4 КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 340.13:343.13:355.1-057.36
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-6-4>

ОСОБЛИВОСТІ ПОЗИТИВНОГО ОБОВ'ЯЗКУ ДЕРЖАВИ ЗАБЕЗПЕЧИТИ ЕФЕКТИВНЕ ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, У ЯКИХ ВІЙСЬКОВИЙ НАБУВАЄ СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОГО АБО ОБВИНУВАЧЕНОГО

Ахтирська Наталія Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
[Akhtyrskan@gmail.com](mailto:Akhtyrska.n@gmail.com)
orcid.org/0000-0003-3357-7722

Мета. У статті наголошено на необхідності вдосконалити чинне законодавство щодо забезпечення позитивного права держави проводити ефективне розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються військовослужбовцями щодо військовослужбовців відповідно до міжнародних стандартів з урахуванням усіх особливостей, зокрема воєнного та післявоєнного стану. Також звернено увагу на відсутність у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України норм, якими б регулювалися питання досудового розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються військовослужбовцями, які діють екстериторіально у складі міжнародних місії (ООН, ЄС чи окремих держав).

Методи. Актуальність теми обґрунтована статистичними показниками Офісу Генерального прокурора щодо кількості військовослужбовців, яким за II місяців повідомлено про підозру (статистичний метод). На підставі порівняння законодавства країн – членів ЄС внесено пропозиції стосовно організаційних та законодавчих заходів щодо підвищення ефективності виявлення та розслідування кримінальних правопорушень (компаративістський метод). Аналіз практики ЄСПЛ дає підстави для усвідомлення проблеми запобігання злочинності у сфері військової служби, а рішення ЄСПЛ проти України наочно демонструють прогалини в організації проведення слідчих (розшукових) дій, залученні судових експертів для проведення експертизи, недолики у проведенні експертних досліджень тощо. Під час підготовки статті використано навчальні матеріали курсу Ради Європи «Права людини у збройних силах», який пройшла авторка.

Результати. На підставі аналізу практики ЄСПЛ указано на прогалини в діяльності правоохоронних органів під час розслідування злочинів у сфері військової служби. Установлено, що задля забезпечення незалежності та ефективності розслідування та запобігання, зокрема, катуванню та нелюдському поводженню у країнах ЄС діють спеціальні органи. Рада Європи рекомендує, щоб у збройних силах були створені доступні та об'єктивні механізми подання скарг (наближені до жертв, але незалежні від їхнього командування). Так, Міністерство оборони Франції має спеціальний підрозділ, до якого може звернутися будь-яка особа (цивільний чи військовий, жінка чи чоловік), яка стала жертвою або свідком сексуальних домагань, сексуального насильства чи гендерно зумовленої дискримінації у збройних силах. У збройних силах Болгарії існує кілька механізмів подання офіційних скарг: військова поліція та Міністерство оборони мають гарячі телефонні лінії, на яких працюють експерти. Неофіційні скарги (наприклад, на сексуальне домагання, дискримінацію, домашнє насильство тощо) військовослужбовці можуть направляти до Асоціації жінок у Збройних силах Болгарії. Асоціація надає консультації та психологічну підтримку, а також здійснює контроль за процесом розгляду офіційної скарги та ходом досудового розслідування. При Міністерстві оборони Вірменії існує Центр прав людини та доброчесності, покликаний поліпшити зв'язки між військовими та суспільством. Центр приймає скарги та забезпечує функціонування «гарячої» телефонної лінії.

Висновки. З урахуванням практики ЄСПЛ та як відповідь на виклики, що зумовлені збільшенням кількості військовослужбовців, задля запобігання вчиненню кримінальних правопорушень щодо військовослужбовців доцільно впровадити позитивний досвід країн ЄС щодо утворення незалежних органів, які уповноважені приймати заяви (повідомлення) про вчинені правопорушення (у структурі Міністерства оборони України або створення воєнної поліції). Включити у повноваження даних органів функцію контролю за розглядом офіційних заяв, надання правової, психологічної та іншої допомоги. Щодо відповідальності військових, які діють у структурі міжнародної місії, за вчинені кримінальні

правопорушення на території приймаючої держави, то доцільно в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України передбачити окремий розділ, у якому унормувати порядок досудового розслідування відповідно до міжнародних стандартів.

Ключові слова: досудове розслідування, військовослужбовець, потерпілий, обвинувачений, воєнна поліція.

FEATURES OF THE STATE'S POSITIVE OBLIGATION TO ENSURE EFFECTIVE PRE-JUDICIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN WHICH A MILITARY ACQUIRES THE STATUS OF A VICTIM OR ACCUSED

Akhtyrskа Nataliia Mykolaivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Process and Criminalistics
Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Akhtyrskа.n@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3357-7722

Purpose. The article emphasizes the need to improve the current legislation to ensure the positive right of the state to conduct an effective investigation of criminal offenses committed by military personnel against military personnel in accordance with international standards, taking into account all features, in particular, the military and post-war conditions. Attention was also drawn to the absence of norms in the current Criminal Procedure Code of Ukraine that would regulate issues of pre-trial investigation of criminal offenses committed by military personnel acting extra-territorially as part of international missions (UN, EU or individual states).

Methods. The topicality of the topic is substantiated by statistical indicators of the General Prosecutor's Office regarding the number of servicemen who were notified of suspicion in 11 months (statistical method). On the basis of a comparison of the legislation of the EU member states, suggestions are made regarding organizational and legislative measures to increase the effectiveness of detection and investigation of criminal offenses (comparative method). The analysis of the practice of the ECtHR provides grounds for awareness of the problem of crime prevention in the field of military service, and the decisions of the ECtHR against Ukraine clearly demonstrate the gaps in the organization of investigative (search) actions, the involvement of judicial experts to conduct expertise, shortcomings in the conduct of expert research, etc. In the preparation of the article, the educational materials of the Council of Europe course on this issue, which the author took, were used.

Results. Based on the analysis of the practice of the ECtHR, gaps in the activities of law enforcement agencies during the investigation of crimes in the field of military service were pointed out. It was established that in order to ensure the independence and effectiveness of the investigation and prevention, in particular, of torture and inhumane treatment, special bodies operate in the EU countries. The Council of Europe recommends that accessible and objective complaint mechanisms (close to victims but independent of their command) be established in the armed forces. Yes, the French Ministry of Defense has a special unit to which any person (civilian or military, female or male) who has become a victim or witness of sexual harassment, sexual violence or gender-based discrimination in the armed forces can contact. There are several formal complaint mechanisms within the Bulgarian armed forces: the military police and the Ministry of Defense have hotlines staffed by experts. Informal complaints (for example, about sexual harassment, discrimination, domestic violence, etc.) by military personnel can be directed to the Association of Women in the Armed Forces of Bulgaria. The association provides consultations and psychological support, as well as monitors the process of consideration of an official complaint and the progress of a pre-trial investigation. There is a Center for Human Rights and Integrity under the Ministry of Defense of Armenia, which aims to improve relations between the military and society. The center receives complaints and ensures the functioning of the "hot" telephone line.

Conclusions. Taking into account the practice of the ECHR and as a response to the challenges caused by the increase in the number of military personnel, in order to prevent the commission of criminal offenses against military personnel, it is advisable to implement the positive experience of the EU countries regarding the formation of independent bodies that are authorized to receive statements (notifications) about committed offenses (within the structure of the Ministry of Defense of Ukraine or the creation of military police). Include in the powers of these bodies the function of monitoring the consideration of official applications, providing legal, psychological and other assistance. Regarding the responsibility of military personnel acting as part of an international mission for criminal offenses committed on the territory of the host state, it is advisable to provide a separate section in the current Criminal Procedure Code of Ukraine, in which the procedure for pre-trial investigation should be regulated in accordance with international standards.

Key words: pre-trial investigation, serviceman, victim, accused, military police.

Вступ. У сьогоднішніх умовах військового стану, зумовленого повномасштабним вторгненням РФ, гостро постало питання

про досудове розслідування воєнних злочинів. Станом на грудень 2023 р. до судів надійшло понад півтори тисячі кримінальних

проваджень щодо злочинів агресії та воєнних злочинів. Понад тисячу з них розглянули суди першої інстанції, а рішення в деяких із цих проваджень уже переглянуто в апеляційному і навіть касаційному порядку. Таким чином, українські суди напрацьовують установлену практику розгляду такої категорії справ. За даними Офісу Генерального прокурора, зареєстровано вже понад 118 тис злочинів агресії і воєнних злочинів. На переконання Голови Верховного Суду, усі зусилля треба скеровувати, передусім, на фіксацію слідів таких злочинів. Це дасть змогу в майбутньому притягти винних до відповідальності та забезпечити відшкодування шкоди, завданої внаслідок агресії рф проти України. Особлива увага приділяється тому, щоб дії національних судів під час розгляду проваджень, пов'язаних із воєнними злочинами, узгоджувалися з міжнародними стандартами судовинства. *Це обов'язкова умова того, що рішення українських судів надалі будуть сприйняті в цивілізованому світі як справедливі (Дії національних судів під час розгляду проваджень, пов'язаних із воєнними злочинами, мають узгоджуватися з міжнародними стандартами судовинства, 2023).*

1. Позитивний обов'язок держави забезпечити наявність відповідних механізмів подання скарг, справедливість судового розгляду, неупередженість і незалежність суду у кримінальному провадженні щодо військовослужбовців як у мирний час, так і під час війни

Варто звернути увагу на вдосконалення механізму щодо позитивного обов'язку держави здійснювати розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються військовослужбовцями або у яких потерпілими є військовослужбовці. Актуальність даної проблеми підтверджується статистичними показниками. Так, за даними Офісу Генерального прокурора за січень-листопад 2023 р., повідомлено про підозру 7 509 військовослужбовцям, із яких 174 – офіцерський склад, 144 – сержантський (старшинський) склад, 3 365 – військовослужбовці військової служби за контрактом, 1 284 – військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, 883 – строкової військової служби, 1 171 – учасники АТО, ООС, бойових дій, пов'язаних з агресією рф проти України, 23 – військовослужбовців російської федерації (Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, за січень-листопад, 2023). Тож розглянемо це питання детальніше.

Перш за все, треба дійти висновку щодо суб'єкта – хто такий військовослужбовець (за міжнародними джерелами «громадянин у формі») та які права він має. Військовослужбовець, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі і стримування збройної агресії рф (у контексті статті 435-1 КК України), – будь-який військовослужбовець, який на постійній основі здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони. На думку окремих експертів РЕ, друга частина речення («відсічі і стримування збройної агресії рф») є більш вузькою

і тому зайвою, оскільки повністю охоплюється словами «забезпечення національної безпеки і оборони» (Закон прийнято в тій редакції, що була в проекті Закону від 18 лютого 2021 р.). Водночас усі без винятку військовослужбовці на постійній основі здійснюють заходи із забезпечення національної безпеки і оборони. Це впливає із Закону «Про військовий обов'язок і військову службу», зокрема з його ч. 9 ст. 1 та ст. 2, де зазначено, що військовослужбовці – це особи, які проходять військову службу, а військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних з обороною України, її незалежністю та територіальною цілісністю (Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992).

Доктрина Ради Європи «громадян у формі» передбачає, що члени збройних сил мають такі ж права, як і будь-яка інша особа. Хоча міжнародні договори залишаються головним інструментом для прийняття спільних європейських стандартів, Статут Ради Європи передбачає резолюції та рекомендації як додаткові інструменти для досягнення своєї цілі, а саме більшої єдності між державами-членами у сфері прав людини, демократії та верховенства права. Тоді як конвенції та угоди є багатосторонніми договорами, юридична сила яких походить зі згоди тих держав-членів, які бажають бути зв'язаними цими нормами, рекомендації та резолюції (відомі як «м'яке право») не є юридично обов'язковими для держав-членів. Уряди «запрошують», «закликають» або «рекомендують» їм реалізувати принципи та настанови, які зазвичай містяться у додатку до рекомендації.

Таким документом є, зокрема, Резолюція 903 (1988) про право професійних військових на об'єднання, яка надає право професійним військовослужбовцям за звичайних обставин засновувати, приєднуватися та брати активну участь у спеціальних асоціаціях, створених для захисту їхніх професійних інтересів у рамках демократичних інституцій. На європейському рівні Резолюція 1166 і Рекомендація 1380 1998 р. стосуються прав людини для призовників. Ці інструменти пропонують державам «сприяти забезпеченню громадянських і соціальних прав, якими повинні безумовно користуватися призовники, як у мирний час, так і, наскільки це можливо, під час війни, і, якщо необхідно, внести зміни до свого законодавства із цією метою». Відповідно до параграфу 5 Резолюції 1166, процедури у військових судах, якщо вони існують, повинні повністю відповідати статтям 5 та 6 ЄКПЛ. Зокрема, необхідно забезпечити наявність відповідних механізмів подання скарг, справедливість судового розгляду, неупередженість і незалежність суду, а також те, що будь-який арешт і затримання військових мають здійснюватися у законний спосіб.

На практиці виникає питання щодо тих осіб, які мають подвійне громадянство. По-перше,

як діяти у разі, коли обидві країни громадянства вимагають обов'язкової військової служби, то в армії якої держави має служити особа; чи можна вважати службу в одній країні достатньою, щоб звільнити особу від служби в іншій державі; чи може це вплинути на статус її громадянства в іншій країні? Згідно з Резолюцією 1998 р., кожна країна вільна вирішувати питання щодо обов'язків своїх громадян, у тому числі (й особливо) це стосується оборони. Через санкції, які визначаються як дезертирство, багато країн вирішили звільнити своїх громадян від множинного військового обов'язку. На європейському рівні з цією метою розроблено Конвенцію № 43 про скорочення випадків множинного громадянства та військового обов'язку у разі множинного громадянства та Конвенцію № 166 Ради Європи про громадянство.

На глобальному рівні Гаазький протокол щодо військового обов'язку у деяких випадках подвійного громадянства, прийнятий Лігою націй у 1930 р., мав на меті уникнути множинного військового обов'язку. Сторонами цього договору у Європі є Австрія, Бельгія, Кіпр, Мальта, Нідерланди, Швеція та Сполучене Королівство. Країни також можуть укладати двосторонні договори, щоб окремо регулювати питання військового обов'язку їхніх спільних громадян. Австрія підписала таку угоду зі Швейцарією та Аргентиною, Швейцарія зробила це з Францією, США, Колумбією та іншими державами.

Рекомендація 1518 (2001) щодо здійснення у державах – членах Ради Європи права на відмову від військової служби з особистих переконань передбачає забезпечення запровадження до національного законодавства права на відмову від військової служби з особистих переконань: право офіційно відмовитися від військової служби з релігійних переконань у будь-який час (до, під час або після призову чи проходження військової служби); право постійних членів збройних сил подати заяву на отримання статусу особи, яка відмовляється від служби з особистих переконань; право всіх призовників на отримання інформації про можливість відмови від військової служби з мотивів особистих переконань і способи скористатися ним; справжньої альтернативної служби суто цивільного характеру, яка не повинна мати ні стримуючого, ні карального характеру.

Значна кількість військовослужбовців залучається до миротворчих операцій, збільшується використання багатонаціональних військових груп у миротворчих та інших операціях. Виникає питання: за законодавством якої країни військові набувають статусу потерпілого та обвинуваченого під час кримінального провадження?

Серед миротворчих сил діють місії ООН, місії, які розгортає ЄС, місія НАТО в Косово, Багатонаціональні сили та спостерігачі на Синайському півострові та сили, організовані Африканським Союзом (наприклад, Місія Африканського Союзу в Судані).

Миротворці діють в особливому статусі, який не завжди є міжнародним. Нормативну основу, яка б регулювала права людини

миротворців, нелегко визначити з низки причин. Виникає питання щодо того, чи повинні миротворчі сили дотримуватися внутрішнього законодавства приймаючої держави, яка, як правило, перебуває у постконфліктному періоді та в якій не обов'язково дотримуються норми щодо прав людини.

Миротворчі сили повинні дотримуватися внутрішньої правової бази держави, яка є відповідальною за розгортання цих сил, навіть якщо вони діють екстериторіально. Застосовність як міжнародної, так і національної правової бази щодо розгортання та діяльності миротворчих сил означає, що визначення відповідних положень не є простим завданням. Ба більше, миротворча діяльність як вид діяльності є відносно новою у міжнародному праві та щодо неї наразі немає єдиної кодифікованої правової бази.

У цій ситуації нормативні положення, які застосовуються до миротворчих сил, визначити не просто. Операції є багатонаціональними і можуть включати підрозділи з різних країн. Держави, що розгортають миротворчі сили, зберігають безпосередню відповідальність за свої миротворчі сили (або окремі підрозділи), але складність полягає у тому, що сили діють згідно з мандатом міжнародної організації, такої як ООН чи ЄС, але ці міжнародні організації ніколи не були підписантами таких угод.

Про складність цієї ситуації щодо визначення законодавства, за яким визнавати особу військовослужбовця міжнародної місії підозрюваним чи обвинуваченим, свідчить практика ЄСПЛ. Так, скарги заявників були визнані неприйнятними проти місій «Сили для Косово» і Тимчасової місії ООН у Косово, у справах «Бехрам та Бехрам проти Франції», «Сараматі проти Франції, Німеччини та Нідерландів», у справі «Мустафіч-Муїч та інші проти Нідерландів», щодо ймовірної кримінальної відповідальності трьох нідерландських військовослужбовців, які були членами миротворчих сил ООН. В останній справі заяву було визнано неприйнятною, оскільки національні (нідерландські) органи влади провели ефективне розслідування, тобто державою, яка проводила військову операцію.

Якщо держава розгортає та здійснює винятковий контроль за своїми силами, міжнародні та національні документи з прав людини залишаються застосовними екстериторіально та в повному обсязі. Питання щодо прав людини військового персоналу не постає, оскільки зазвичай вони залишаються під юрисдикцією держави, яка контролює миротворчу місію.

Прикладом цього є справи «Аль-Скеїні проти Сполученого Королівства» та «Джалуд проти Нідерландів» щодо миротворчих операцій в Іраку в 2003 р. Збройні сили розгорнуті там, залишаються під правом командування урядів Великої Британії та Нідерландів. Таким чином, військовослужбовці, звинувачені у протиправних вбивствах і щодо яких здійснювалося розслідування, залишалися під юрисдикцією Великої Британії/Нідерландів, що гарантувало їм право на справедливий суд.

Справа «Прітчард проти Сполученого Королівства» стосувалася смертельного пострілу в британського солдата, який служив в Іраку. Великобританія визнала порушення права на життя та врегулювала справу. Цей випадок яскраво ілюструє покладання відповідальності на державу, що розгортає сили.

Особиста свобода є фундаментальною умовою, якою має користуватися кожен. Позбавлення свободи гарантовано поставити потерпілу особу в надзвичайно уразливе становище, наражаючи її на ризик застосування до неї катування та нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження. Окрім того, будь-яке позбавлення свободи також може мати прямий і несприятливий вплив на здійснення інших прав. У низці справ проти Туреччини («А.Д. проти Туреччини», «Коч і Демір проти Туреччини», «Тенгілімоглу та інші проти Туреччини») заявники, які були службовцями збройних сил, були поміщені під варту на різні періоди як дисциплінарні стягнення, застосовані їхніми безпосередніми командирами. До ЄСПЛ вони скаржилися, що ці санкції були накладені їхнім військовим командуванням, а не незалежним і безстороннім судом.

ЄСПЛ визнав, що для того щоб відповідати вимогам статті 5 ЄКПЛ, питання про позбавлення свободи має вирішуватися компетентним судом, який є незалежним і забезпечує належні судові гарантії. Заявники були позбавлені свободи за наказом вищих офіцерів, отже, їх затримання не можна було вважати законним у розумінні п. 1 статті 5 ЄКПЛ.

Що стосується затримання під час міжнародного збройного конфлікту, гарантії, передбачені статтею 5 ЄКПЛ, повинні тлумачитися та застосовуватися з урахуванням контексту та положень міжнародного гуманітарного права («Хасан проти Сполученого Королівства», «Грузія проти Росії № 2»). На думку ЄСПЛ та відповідно до практики Міжнародного суду справедливості, наявність такого конфлікту не перешкоджає застосуванню права прав людини. Право прав людини та міжнародне гуманітарне право співіснують. У разі конфлікту між цими двома галузями права право прав людини слід тлумачити та застосовувати з урахуванням положень міжнародного гуманітарного права.

Через співіснування під час збройного конфлікту гарантій, передбачених міжнародним гуманітарним правом та ЄКПЛ, підстави дозволеного позбавлення волі, викладені в п.п. «a-f» статті 5 ЄКПЛ, повинні бути дотримані, настільки це можливо, під час узяття військовополонених і затримання цивільних осіб, які становлять загрозу безпеці відповідно до Третьої та Четвертої Женевських конвенцій.

2. Позитивний обов'язок держави забезпечити реалізацію прав потерпілих військовослужбовців у кримінальному провадженні

Хоча серед прав, гарантованих ЄКПЛ, немає права на здоров'я як такого, згідно зі ст. 8, договірні держави мають позитивне зобов'язання вживати відповідних заходів для захисту фізичної та психологічної недоторканності осіб, які перебувають під їхньою

юрисдикцією. ЄСПЛ установив, що держави мають посилені обов'язки щодо осіб, які перебувають під їхнім винятковим контролем, таких як призовники або особи, які несуть обов'язкову військову службу («Тихонова проти Росії», «Бекір проти Туреччини»).

Із 1957 р. більш як одне з десяти порушень ЄКПЛ стосувалося статті 3 ЄКПЛ, і більше чверті цих випадків були пов'язані з відсутністю ефективного розслідування. Велика кількість призовників у Європі під час проходження військової служби страждає від жорстокого поводження у виді знущань, жорстокості, катування, недоїдання, хвороб, надмірної експлуатації, які іноді спричиняють фізичні ушкодження або навіть смерть.

Практично всі справи щодо військової служби у ЄСПЛ були подані військовослужбовцями чоловіками, що свідчить про те, що вони становлять більшість персоналу збройних сил. Проте Парламентська Асамблея Ради Європи звернула увагу на статус жінок у збройних силах, особливо відзначивши поширеність особливих форм жорстокого поводження з жінками-солдатами.

Форми жорстокого поводження, про які скаржаться військовослужбовці, такі як домагання, сексуальне насильство та дискримінація, пов'язані з іншими формами гендерно зумовленого насильства щодо жінок і зазвичай ґрунтуються на гендерних стереотипах сексизму. Призовники мають особливий статус у практиці ЄСПЛ, оскільки вважається, що через обов'язковий характер служби вони перебувають у руках держави, і лише держава матиме знання про контроль поводження з ними. Держави повинні вживати практичних заходів для забезпечення ефективного захисту, зокрема уразливих осіб, а також передбачати розумні кроки для запобігання жорстокому поводженню з боку керівництва. Держави повинні забезпечити захист фізичного і психічного здоров'я та благополуччя призовників, а також те, щоб вони були споряджені для виконання завдань і особливих обов'язків, пов'язаних із військовою службою.

У 2010 р. Комітет міністрів Ради Європи зазначив, що сексуальне домагання та насильство щодо військовослужбовців є широко поширеними явищами. Гендер військовослужбовців не лише впливає на те, як він чи вона зазнають насильства та жорстокого поводження, а й на їхню реакцію. Сексуальне насильство включає різні форми, а також зґвалтування, які найчастіше вчиняються військовослужбовцями. Наприклад, у відомому випадку, що стосується солдатів коаліційних сил в Іраку, кілька військовослужбовців померли від зневоднення через те, що вони припинили пити рідину у післяобідній час як відповідь на випадки (та загрозу) зґвалтування, які відбувалися у вбиральнях вночі. Дідівщина, знущання та цькування (мобінг) усе частіше сприймаються збройними як проблеми, однак обізнаність про гендерні аспекти цих форм насильства є недостатньою.

У справі «Чембер проти Росії» (Case of Chamber v. Russia, 2008) ЄСПЛ установив, що заявнику, який мав болі в колінах і про це було відомо його командир, було наказано

зробити 350 присідань як покарання за погане прибирання казарми. Такий наказ віддав виконуючий обов'язки командира з відома вищого командира. Обидва командири знали про його проблеми, пов'язані з колінними суглобами, і про його звільнення від фізичних вправ і тренувань через його стан здоров'я. Заявник знепритомнів на місці та втратив контроль над своїми ногами, і, незважаючи на невідкладну допомогу, яку отримав, він зазнав серйозної шкоди здоров'ю. ЄСПЛ визнав це покарання навмисним і розрахованим на спричинення заявнику фізичних страждань. Суворість покарання була визнана такою, що перевищує ту, що могла б вимагатися військовою дисципліною. Таким чином, це покарання становило нелюдське покарання, що порушило статтю 3 ЄКПЛ.

У справі «Переведенцеві проти Росії» (Case of Perevedentsevy v. Russia, 2014) заявниками була сім'я російського призовника, який покінчив життя самогубством унаслідок різноманітних видів насильства, яким його було піддано старшими військовослужбовцями за системою ініціації, яка називається дідівщиною. У своїх листах потерпілий повідомляв батькам, що у нього вимагають гроші, б'ють та не дають спати. Наприклад, потерпілий повідомляв, що з нього регулярно змущуються та змушують займатися фізичними вправами вночі, через що він міг спати лише вісім годин на тиждень.

ЄСПЛ визнав систему дідівщини причиною повального беззаконня та грубого порушення прав людини в російській армії. Насамкінець, ЄСПЛ визнав порушення права на життя у зв'язку з неспроможністю влади захистити життя сина заявниці, а також щодо не проведення ефективного розслідування обставин його смерті.

У справі «Абдула Йлмаз проти Туреччини» (Abdullah Yilmaz v. Turkey, 2008) ЄСПЛ установив, що син заявниці (потерпілий) був призовником і проходив строкову службу. Одного разу він отримав покарання від свого командира за те, що запізнився з подачею чаю. Після обіду командир знову доручив йому приготувати чай. Цього разу з тієї ж причини командир жорстоко побив потерпілого до втрати ним свідомості на очах у товаришів та ображаючи його та його родину. ЄСПЛ визнав командира нездатним забезпечити фізичну та психічну безпеку свого підлеглого, тобто потерпілого. Із цієї причини ЄСПЛ постановив, що Туреччина не вжила необхідних заходів для захисту потерпілого військовослужбовця, і визнав порушення статті 2 ЄКПЛ.

Практика кількох держав – членів Ради Європи демонструє, що необхідно розробити спеціальні механізми подання скарг, щоб заохотити жертв сексуального насильства чи сексуальних домагань повідомляти про це. Жінки-військовослужбовці мало довіряють офіційним процедурам подання скарг щодо гендерно зумовленого насильства, тому такі випадки часто вирішуються звільненням потерпілої особи.

Задля забезпечення ефективного розслідування кримінальних правопорушень, що

вчиняються військовослужбовцями щодо військовослужбовців, Рада Європи рекомендує, щоб у збройних силах були створені доступні та об'єктивні механізми подання скарг (наближені до жертв, але незалежні від їхнього командування). Так, Міністерство оборони Франції має спеціальний підрозділ, до якого може звернутися будь-яка особа (цивільний чи військовий, жінка чи чоловік), яка стала жертвою або свідком сексуальних домагань, сексуального насильства чи гендерно зумовленої дискримінації у збройних силах.

У Збройних силах Болгарії існує кілька механізмів подання офіційних скарг: військова поліція та Міністерство оборони мають гарячі телефонні лінії, на яких працюють експерти з гендерних питань, за допомогою котрих можна подати скарги. Оператори також надають консультації. Неофіційні скарги (наприклад, на сексуальне домагання, дискримінацію, домашнє насильство тощо) військовослужбовці можуть направляти до Асоціації жінок у Збройних силах Болгарії. Асоціація надає консультації та психологічну підтримку, а також здійснює контроль за процесом розгляду офіційної скарги та ходом досудового розслідування. При Міністерстві оборони Вірменії існує Центр прав людини та доброчесності, покликаний поліпшити зв'язки між військовими та суспільством. Центр приймає скарги та забезпечує функціонування «гарячої» телефонної лінії.

У справі «Мосендз проти України» (Case of Mosendz v. Ukraine, 2013) заявниця стверджувала, зокрема, що її син зазнав знущань та жорстокого поводження під час проходження строкової військової служби, що державна не захистила його життя, що національне розслідування обставин його смерті, яка була кваліфікована як самогубство, було неналежним і що їй було відмовлено в ефективному національному засобі юридичного захисту щодо вищезазначених скарг. Тіло її сина Д. було знайдено з вогнепальними пораненнями в голову приблизно за шістьсот метрів від свого посту, біля бетонної огорожі, що оточувала занедбаний завод (як зазначено у протоколі огляду місця події). Поруч із тілом виявлено зброю, яку йому довірили для несення служби: автомат АК-74, два магазини до нього (з десятима і сімома патронами відповідно) і багнет. Неподалік на землі знайшли три порожні гільзи. За фактом смерті відкрито кримінальне провадження. Офіцер, який очолював пошукову групу, стверджував під час розслідування та судового розгляду, що він особисто виявив тіло Д., притулене до заводського паркану. Однак пізніше один із солдатів цієї групи, Б., стверджував, що тіло було знайдено приблизно за сорок метрів від паркану і що солдати намагалися надати першу медичну допомогу Д. За словами Б., вони віднесли тіло і поклали його біля паркану, зрозумівши, що Д. мертвий. Ця розбіжність у показаннях залишилася поза увагою слідства.

Протиріччя були виявлені також у висновках судово-медичної експертизи. Так, судово-медичні експерти виявили одне вхідне вогнепальне поранення посередині

лоба і два вихідних поранення у правій і лівій частинах черепа, між тім'яною і потиличною ділянками. Вхідний отвір був оточений комірцем синців, що вказує на те, що пістолет був притиснутий до чола. Зазначивши, що вхідний отвір був лише один, а вихідних – два, експерт дійшов висновку, що з одного пострілу було випущено щонайменше два постріли. Також були помічені гематоми навколо очей і біля носа, які пояснюються внутрішньою кровотечею після пострілів. Поранення були нанесені, коли жертва була ще жива. Алкоголю або наркотиків в організмі не виявлено. З огляду на те, що інших тілесних ушкоджень або слідів боротьби не виявлено, було зроблено висновок, що Д. учинив самогубство.

За результатами проведення судово-психіатричної експертизи зроблено висновок, що Д. не страждав на жодні психічні розлади. Незважаючи на певні невідповідності у зібраних доказах обставинам події, кримінальне провадження було закрито за відсутністю складу кримінального правопорушення, на підставі того, що смерть визнали самогубством. Після скасування постанови про закриття кримінального правопорушення Генеральною прокуратурою України були проведені слідчі дії, у результаті чого під час додаткового огляду на місці події було виявлено три отвори у бетонній огорожі, біля якої, за повідомленнями, було знайдено тіло Д.

Із протоколів допиту свідків залишилося незрозумілим, чи була на місці події кров, як виглядав одяг Д. і чи були якісь ознаки того, що тіло перетягували до місця, де його було знайдено. Також не було зрозуміло, хто і де знайшов три стріляні гільзи.

Слідством не досліджувалися питання причин самогубства, на що вказує та обставина, що мали би бути допитані 55 осіб, але в матеріалах кримінального провадження містяться протоколи допиту п'яти осіб, які заперечували знущання або жорстоке поводження (серед них не було жодного з армійських друзів Д.) Нарешті, причини самогубства залишилися незрозумілими. Через тривалий час один із солдатів під час допиту згадав, а двоє інших солдатів це підтвердили, що Д. мав суперечку з двома сержантами перед тим, як заступити на варту. Вони пояснили, що Д. запізнівся на навчання, за що був підданий критиці з боку командира відділення. Після цього сержанти відвели Д. разом із рядовим в окрему кімнату в караульному приміщенні, де вони перебували близько двадцяти хвилин. Коли Д. повернувся з кімнати, він виглядав схвильованим і тримав голову опущеною.

У протоколі допиту одного із солдатів указано, що сержанти критикували його та Д. за недостатнє знання статутів Збройних сил. В окремій кімнаті сержанти поклали на підлогу копію статуту і змусили його та Д. читати та одночасно віджиматися. У якийсь момент Д. знепритомнів. Сержант наказав йому продовжувати, а коли Д. не підкорився, той штовхнув його ногою та вдарив по спині.

Після відновлення досудового розслідування було проведено ексгумацію. Первинна експертиза не зафіксувала друге вхідне вогнепальне поранення над правою бровою

загиблого і неправильно визначила місцезнаходження двох вихідних отворів. Посилаючись на положення тіла, довжину рук Д. і технічні характеристики автомата АК-74, комісія підтвердила факт самогубства.

Повторна посмертна судово-психіатрична експертиза завершилася таким висновком: «Дії загиблого пояснюються адаптаційними реакціями (легкі неспсихотичні розлади, що тягнуть за собою зміни в емоційній сфері – зміни настрою), які мали значний вплив на його поведінку. Ураховуючи його особливий психологічний склад, Д. міг покінчити життя самогубством ... оскільки неправомірні дії сержантів спровокували у нього гострий афективний розлад за типом тривожно-депресивного (розлад адаптації)».

ЄСПЛ неодноразово встановлював, що смерть за обставин, які потенційно тягнуть за собою відповідальність держави, спричиняє процесуальний обов'язок держави забезпечити офіційне розслідування, що відповідає певним мінімальним стандартам ефективності. Варто зазначити, що це зобов'язання є обов'язковим для держави протягом усього періоду, протягом якого можна обґрунтовано очікувати, що органи влади вживатимуть заходів із метою з'ясування обставин смерті та встановлення відповідальності за неї (Case of Silih v. Slovenia, 2009).

Уряд України зазначив, що син заявниці покінчив життя самогубством. Він стверджував, що ця дія була його власним вибором, до якого стаття 2 Конвенції не застосовується. Уряд посилався у цьому зв'язку на справу «Прети проти Сполученого Королівства» (Pretty v. the United Kingdom), у якій було постановлено, що «стаття 2 не стосується питань, пов'язаних з якістю життя або з тим, що людина вирішує робити зі своїм життям».

Слід зазначити, що в низці справ Суд уважав, що позитивні зобов'язання договірних держав, що впливають із цього положення, можуть виникати навіть тоді, коли ризик для особи є наслідком самоушкодження, включаючи процесуальне зобов'язання провести ефективно розслідування обставин того, що виглядає як самогубство («Кінан проти Сполученого Королівства», «Трубніков проти Росії»).

ЄСПЛ наголосив на тому, що перше речення п. 1 статті 2 зобов'язує державу не лише утримуватися від умисного та незаконного позбавлення життя, а й уживати належних заходів для захисту життя осіб, які перебувають під її юрисдикцією. Це позитивне зобов'язання тягне за собою, перш за все, обов'язок держави створити законодавчу та адміністративну базу, призначену для забезпечення ефективного запобігання. Ці рамки повинні включати правила, що враховують особливості певних видів діяльності, особливо щодо рівня потенційного ризику для життя людей (Resolution CM/ResDH(2020)35 Execution of the judgment of the European Court of Human Rights. Saļo Gorgiev against North Macedonia, 5 March 2020).

Що стосується обов'язкової військової служби, ЄСПЛ постановив, що першочерговим обов'язком держави є встановлення правил, які відповідають рівню ризику для

життя або здоров'я, що може бути зумовлений не лише характером військової діяльності та операцій, а й людським фактором, який вступає у дію, коли держава приймає рішення про призів пересічних громадян на військову службу. Такі правила повинні вимагати вжиття практичних заходів, спрямованих на ефективний захист призовників від небезпек, притаманних військовому життю, а також відповідних процедур для виявлення недоліків і помилок, які можуть бути допущені у цьому відношенні відповідальними особами на різних рівнях (Resolution CM/ResDH(2007)99/Execution of the judgment of the European Court of Human Rights *Abdurrahman Kılız and others against Turkey*, 2007).

Призовники повністю перебувають у руках держави, і будь-які події в армії повністю або значною мірою перебувають у сфері виняткової компетенції влади. Тому держава також зобов'язана нести відповідальність за будь-які поранення або смерті, що сталися в армії (*Beker v. Turkey*, 2009).

ЄСПЛ указав, що в усіх випадках, коли він не може встановити точні обставини справи з причин, об'єктивно залежних від державних органів, саме уряд-відповідач повинен пояснити у задовільний та переконливий спосіб послідовність подій та надати вагомі докази, які можуть спростувати твердження заявника (*Mansuroglu v. Turkey*, 2008).

У рішенні ЄСПЛ зазначено, що зобов'язання захищати право на життя, а також належним чином відповідати за його втрату передбачає проведення ефективного офіційного розслідування, здатного встановити точні обставини подій, про які йдеться, а також виявити та, у відповідних випадках, покарати винних (6). Слід зазначити, що ці вимоги не обмежуються стадією досудового розслідування, а поширюються і на стадію судового розгляду, яка також повинна відповідати вимогам статті 2 ЄКПЛ.

Суд розглянув скаргу заявниці за змістом статті 2 Конвенції з таких двох точок зору: 1) чи надали органи влади правдоподібне пояснення смерті сина заявниці; 2) чи можна за цих обставин уважати, що держава виконала свій обов'язок щодо достатнього захисту його життя.

Стосовно розслідування ЄСПЛ зазначив, що єдиною версією, яка розглядалася, було самогубство. Органи влади занадто легко припустили її від самого початку і дотримувалися її протягом усього розслідування, не розглядаючи серйозно жодних альтернатив. Водночас ЄСПЛ убачає низку грубих розбіжностей та упущень у розслідуванні, а також певні незрозумілі аспекти, які підривають правдоподібність його висновків і дають підстави для серйозних сумнівів щодо добросовісності відповідних органів влади та щирості їхніх зусиль щодо встановлення істини. Перш за все, ЄСПЛ уважає дивним той факт, що тіло Д., яке, за повідомленнями, знаходилося за шістьсот метрів від його поста, було виявлено лише через тринадцять годин.

Суд також звертає увагу на серйозні розбіжності у показаннях свідків щодо місця та обставин виявлення тіла. Так, за словами

керівника пошукової групи, тіло було знайдено притуленим до паркану закинутого заводу, розташованого неподалік. Однак, за словами іншого члена цієї групи, солдати знайшли тіло приблизно в сорока метрах далі і перенесли його до паркану. Однак правоохоронними органами не було вжито заходів для з'ясування обставин події, незважаючи на очевидні розбіжності у показаннях. Це ще більше вражає, *ураховуючи те значення, яке надається положенню тіла у звіті судово-медичної експертизи, що встановлює самогубство як причину смерті.*

ЄСПЛ також вражений недоліками первинної судово-медичної експертизи тіла, у результаті якої одне вогнепальне поранення в голову не було виявлено, а місцезнаходження іншого поранення було неправильно вказано. Хоча цей конкретний недолік був виявлений і, як видається, виправлений приблизно *через п'ять років*, після ексгумації тіла, очевидно, що було вже занадто пізно перевіряти інші початкові висновки, такі як, наприклад, чи дійсно на тілі Д. не було додаткових тілесних ушкоджень або інших слідів насильства, як повідомлялося спочатку.

Суд також не випускає з уваги суперечливі висновки судово-медичних експертиз. У першому з них стверджувалося, що три отвори, виявлені у бетонній огорожі, біля якої, як повідомлялося, було знайдено тіло Д., утворилися від пострілів із вогнепальної зброї. У другому звіті, однак, містився протилежний висновок про те, що ці отвори утворилися не від пострілів. Знову ж таки, це протиріччя, як видається, так і не було усунуто.

Щодо інциденту з Д., який, за висновком національних органів влади, спричинив «гострий розлад адаптації», що призвів до його самогубства, Суд зазначає таке. Інцидент, про який йдеться, стався в окремій кімнаті за зачиненими дверима за участю Д., рядового солдата С. та двох сержантів. Відповідно, встановлення того, що саме там сталося, повністю залежало від свідчень цих осіб. Однак Суд зазначає, що рядовий С. мовчав про це близько чотирьох років, побоюючись, як він сам визнав, що його начальство може помститися. Немає упевненості в тому, що його запізніла розповідь про події була повною і точною.

ЄСПЛ установив, що всі відповідні факти, пов'язані з інцидентом, який, на думку національних слідчих та судових органів, призвів до самогубства сина заявниці, не можуть уважатися встановленими з достатньою точністю.

Допущення пропуску строків давності такого серйозного обвинувачення саме по собі є упущенням, достатньо серйозним, щоб порушити питання за статтею 2 ЄКПЛ, оскільки *пасивна та запізнена реакція органів влади має негативний вплив не лише на результат конкретної справи, що розслідується, а й загалом на довіру громадськості до дотримання ними принципу верховенства права та запобігання будь-яким проявам мови з метою вчинення протиправних дій або толерантного ставлення до них* (*Case of Silih v. Slovenia*, 2009).

Усі вищезазначені міркування приводять Суд до висновку, що державні органи не можуть уважатися такими, що виконали свій обов'язок щодо ефективного розслідування та належного звітування про смерть сина заявниці, яка стала, коли він перебував під їхнім контролем. Ба більше, навіть у світлі їхніх власних висновків щодо обставин цієї смерті, до яких Суд ставиться скептично з різних причин, викладених вище, національні органи влади не можуть уважатися такими, що виконали свій інший обов'язок, пов'язаний із гарантіями статті 2 ЄКПЛ, – належним чином захистити життя Д.

Таким чином, син заявниці був доведений до самогубства знущаннями та жорстоким поведінням із боку своїх ієрархічних військових командирів. Саме жорстоке поведіння, а не будь-яка несприятлива життєва ситуація, не пов'язана з реаліями перебування в армії, стало причиною самогубства. Відповідно до практики Суду, держава повинна нести відповідальність за смерть військовослужбовця.

Нарешті, з огляду на широке занепокоєння щодо існування «дідівщини» в українській армії, висловлене, зокрема, у доповіді Уповноваженого з прав людини та в деяких міжнародних матеріалах, а також опосередковано підтверджене справами, що розглядаються в судах та опосередковано підтверджені деякими матеріалами справи, ЄСПЛ не виключає існування ширшого контексту примусової дідівщини у військовій частині, де служив син заявниці. З огляду на це, особливе занепокоєння викликає неспроможність покласти відповідальність за те, що там сталося, на вищі ієрархічні рівні влади, а не обмежити її неправомірними діями окремих офіцерів.

Підсумовуючи, ЄСПЛ зазначив, що у цій справі мало місце порушення статті 2 ЄКПЛ щодо позитивного зобов'язання держави захистити життя сина заявника, який перебував під її контролем, та належним чином відповісти за його смерть, а також щодо процесуального зобов'язання провести ефективне розслідування у цій справі. Беручи до уваги характер виявлених порушень та виходячи з принципу справедливості, ЄСПЛ присудив заявниці 20 тис євро відшкодування моральної шкоди.

Висновки. З урахуванням практики ЄСПЛ та як відповідь на виклики, що зумовлені збільшенням кількості військовослужбовців, задля запобігання вчиненню кримінальних правопорушень щодо військовослужбовців доцільно впровадити позитивний досвід країн ЄС щодо утворення незалежних органів, які уповноважені приймати заяви (повідомлення) про вчинені правопорушення (у структурі Міністерства оборони України або створення військової поліції). Включити у повноваження даних органів функцію контролю за розглядом офіційних заяв, надання правової, психологічної та іншої допомоги.

Щодо відповідальності військових, які діють у структурі міжнародної місії, за вчинені кримінальні правопорушення на території приймаючої держави, то доцільно в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України передбачити окремих розділ, у якому унормувати порядок досудового розслідування відповідно до міжнародних стандартів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дії національних судів під час розгляду проваджень, пов'язаних із воєнними злочинами, мають узгоджуватися з міжнародними стандартами судочинства. <https://court.gov.ua/press/news/1530950/>
2. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-листопад 2023 року. <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>
3. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
4. CASE OF CEMBER v. RUSSIA (Application no. 7188/03). JUDGMENT STRASBOURG 3 July 2008. FINAL 01/12/2008. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-87354%22%5D%7D>
5. CASE OF PEREVEDENTSEVY v. RUSSIA. (Application no. 39583/05). JUDGMENT STRASBOURG 24 April 2014. FINAL 13/10/2014. https://help.elearning.ext.coe.int/pluginfile.php/692893/mod_scorm/content/5/story_content/external_files/CASE%20OF%20PEREVEDENTSEVY%20v.%20RUSSIA.pdf
6. Abdullah Yilmaz v. Turkey, № 21899/02, від 17/06/2008. <file:///C:/Users/Admin/Downloads/CASE%20OF%20YILMAZ%20v.%20TURKEY.pdf>
7. CASE OF MOSENDZ v. UKRAINE (Application no. 52013/08) JUDGMENT STRASBOURG 17 January 2013. FINAL 17/04/2013. https://help.elearning.ext.coe.int/pluginfile.php/692893/mod_scorm/content/5/story_content/external_files/CASE%20OF%20MOSENDZ%20v.%20UKRAINE.pdf
8. CASE OF SILIH v. SLOVENIA (Application no. 71463/01) JUDGMENT STRASBOURG 9 April 2009. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-92142%22%5D%7D>
9. Resolution CM/ResDH(2020)35 Execution of the judgment of the European Court of Human Rights. Sašo Gorgiev against North Macedonia. (Adopted by the Committee of Ministers on 5 March 2020 at the 1369th meeting of the Ministers' Deputies) <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-202183%22%5D%7D>
10. Resolution CM/ResDH(2007)99/ Execution of the judgment of the European Court of Human Rights Abdurrahman Kılınc and others against Turkey. (Application No. 40145/98, judgment of 7 June 2005, final on 7 September 2005). <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-81570%22%5D%7D>
11. Beker v. Turkey, 24/03/2009. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-91841%22%5D%7D>
12. Mansuroğlu v. Turkey, no. 43443/98, 26/02/2008. <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-85251%22%5D%7D>

REFERENCES:

1. Дії національних судів під час розгляду проваджень, пов'язаних із воєнними злочинами, мають узгоджуватися з міжнародними стандартами судочинства (2023). Дії natsionalnykh sudiv pid chas rozghliadu provadzhen, poviazanykh iz voiennyimi zlochynamy, maiut uzgodzhuvatysia z mizhnarodnyimi standartamy sudochynstva. [The actions of national courts during the review of proceedings related to war crimes must be consistent with international judicial standards]. <https://court.gov.ua/press/news/1530950/> [in Ukrainian] [December 22, 2023].
2. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-листопад 2023 року. Iedynyi zvit pro osib, yaki vchynily kryminalni pravoporushennia za sichen-lystopad 2023 roku [Single report on persons who committed criminal offenses for January-November 2023]. <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> [in Ukrainian] [Date of application December 20, 2023].
3. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII. Zakon Ukrainy «Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu» vid 25.03.1992 № 2232-XII. [Law of Ukraine "On Military Duty and Military Service" dated March 25, 1992 No. 2232-XII]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> [in Ukrainian] [Date of application November 16, 2023].
4. CASE OF CEMBER v. RUSSIA (Application no. 7188/03). JUDGMENT STRASBOURG 3 July 2008. FINAL 01/12/2008. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-87354%22%5D%7D>

mid%22:[%22001-87354%22]} [in English] [Date of application November 14, 2023].

5. CASE OF PEREVEDENTSEVY v. RUSSIA. (Application no. 39583/05). JUDGMENT STRASBOURG 24 April 2014. FINAL 13/10/2014. https://help.elearning.ext.coe.int/pluginfile.php/692893/mod_scorm/content/5/story_content/external_files/CASE%20OF%20PEREVEDENTSEVY%20v.%20RUSSIA.pdf [in English] [Date of application November 24, 2023].

6. Abdullah Yilmaz v. Turkey, № 21899/02, від 17/06/2008. <file:///C:/Users/Admin/Downloads/CASE%20OF%20YILMAZ%20v.%20TURKEY.pdf> [in English] [Date of application November 24, 2023].

7. CASE OF MOSENDZ v. UKRAINE (Application no. 52013/08) JUDGMENT STRASBOURG 17 January 2013. FINAL 17/04/2013. https://help.elearning.ext.coe.int/pluginfile.php/692893/mod_scorm/content/5/story_content/external_files/CASE%20OF%20MOSENDZ%20v.%20UKRAINE.pdf [in English] [Date of application November 24, 2023].

8. CASE OF ŠILIH v. SLOVENIA (Application no. 71463/01) JUDGMENT STRASBOURG 9 April 2009. [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-92142%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-92142%22]}) [in English] [Date of application November 26, 2023].

9. Resolution CM/ResDH(2020)35 Execution of the judgment of the European Court of Human Rights. Sašo Gorgiev against North Macedonia. (Adopted by the Committee of Ministers on 5 March 2020 at the 1369th meeting of the Ministers' Deputies) [https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22itemid%22:\[%22001-202183%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22itemid%22:[%22001-202183%22]}) [in English] [Date of application November 24, 2023].

10. Resolution CM/ResDH(2007)99/ Execution of the judgment of the European Court of Human Rights Abdurrahman Kılınc and others against Turkey. (Application No. 40145/98, judgment of 7 June 2005, final on 7 September 2005). [https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22itemid%22:\[%22001-81570%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22itemid%22:[%22001-81570%22]}) [in English] [Date of application November 24, 2023].

11. Beker v. Turkey, 24/03/2009. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-91841%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-91841%22]}) [in English] [Date of application December 21, 2023].

12. Mansuroğlu v. Turkey, no. 43443/98, 26/02/2008. [https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22itemid%22:\[%22001-85251%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22itemid%22:[%22001-85251%22]}) [in English] [Date of application December 20, 2023].

*Стаття надійшла до редакції 25.12.2023
The article was received 25 December 2023*